

Η έρευνα για τις νεοελληνικές διαλέκτους στο Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
papana@lit.auth.gr

Θα ήθελα κατ' αρχάς να ευχαριστήσω τους διοργανωτές του συνεδρίου, την κ. Αγγελική Ράλλη, τον κ. Mark Janse και τον κ. Brian Joseph, για την πρόσκληση που μου απηύθυναν να συμμετάσχω στη σημερινή συνάντηση, εκπροσωπώντας το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, και να παρουσιάσω με τον τρόπο αυτό τις ερευνητικές του δραστηριότητες που σχετίζονται με τις νεοελληνικές διαλέκτους.

Είναι γνωστό στο κοινό του Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας ότι εδώ και μια επταετία το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, ύστερα από πρόταση του Χρ. Τζιτζιλί, ανέλαβε την πρωτοβουλία να ετοιμάσει, υπό την εποπτεία του ίδιου, ένα συλλογικό έργο με τίτλο *Νεοελληνικές διάλεκτοι*, το οποίο φιλοδοξεί να καλύψει ένα υπαρκτό κενό στον τομέα της μελέτης τους.

Η πρωτοβουλία αυτή του Ινστιτούτου ξεκίνησε ύστερα από τη σχεδόν αυτονόητη διαπίστωση ότι δεν υπάρχει μια σύγχρονη, γενική, εκτενής και συστηματική περιγραφή όλων των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων. Η *Νεοελληνική γραμματική, Ιστορική εισαγωγή* του Μ. Τριανταφυλλίδη (1939) και οι *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής* του Ν. Κοντοσόπουλου (2001), έργα χρησιμότετα και τα δύο, αποτελούν τις μοναδικές ως τώρα απόπειρες περιγραφής όλων των νεοελληνικών διαλεκτικών ποικιλιών, δίνοντας πολύτιμες πληροφορίες όσον αφορά την ταξινόμηση και τα βασικά χαρακτηριστικά τους, ο στόχος τους όμως, ο οποίος αντανακλάται και στην έκτασή τους, απέχει πολύ από τη συστηματική και ολοκληρωμένη περιγραφή κάθε διαλέκτου ή διαλεκτικής ομάδας σε όλα τα επίπεδα της γλωσσολογικής ανάλυσης. Διαφορετικός είναι ο στόχος του επίσης σημαντικού, πρόσφατου συλλογικού τόμου *Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*, σε επιμέλεια του Τάσου Χριστίδη, που κυκλοφόρησε το 1999 από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Στην απόφαση του Ινστιτούτου για την προετοιμασία του έργου έπαιξε, επίσης, ρόλο το γεγονός ότι οι νεοελληνικές διάλεκτοι δεν έτυχαν όλες της ίδιας προσοχής, με αποτέλεσμα να υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την πληρότητα με την οποία έχουν μελετηθεί. Ορισμένες ευτύχησαν να περιγραφούν με επάρκεια και από σπουδαίους μελετητές, είτε συνολικά είτε τουλάχιστον σε βασικά επίπεδα της γλωσσολογικής ανάλυσης, κυρίως στη φωνητική και το λεξιλόγιο. Τέθηκαν έτσι από παλαιά στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και λειτούργησαν έκτοτε ως όχημα για την ανάπτυξη της νεοελληνικής διαλεκτολογίας. Άλλες μελετήθηκαν πιο αποσπασματικά, ενώ ορισμένες είτε έγιναν ευρύτερα γνωστές σχετικά πρόσφατα είτε για διάφορους λόγους παραμελήθηκαν. Συνδυασμοί όλων αυτών των παραγόντων οδήγησαν ώστε οι μελέτες, και συνακόλουθα οι γνώσεις, που έχουμε σήμερα π.χ. για την ποντιακή να είναι δυσανάλογες σε σχέση με αυτές που έχουμε για άλλες διαλέκτους. Η ισότιμη αντιμετώπιση όλων ήταν, επομένως, ένα ζητούμενο.

Τέλος, δεν θα πω κάτι καινούργιο, ισχυριζόμενος ότι και σε αυτό το πεδίο της γλωσσολογικής έρευνας διαθέτουμε σήμερα, για όλες τις ευρωπαϊκές γλώσσες, αναλυτικές περιγραφές των διαλέκτων τους, που ξεκινούν από παρόμοιες αρχές με αυτές που τέθηκαν στο υπό προετοιμασία έργο. Όλες οι παρατηρήσεις αυτές παραπέμπουν στο γεγονός ότι το έργο αυτό είναι ένα επιστημονικό ζητούμενο στον ευρύτερο χώρο της ελληνικής γλωσσολογίας.

Η συνειδητοποίηση αυτών των ελλείψεων έπαιξε ρόλο στις αποφάσεις σχετικά με τον χαρακτήρα, τη μορφή και τη δομή που το έργο θα έπρεπε να πάρει. Στόχος του είναι αφενός να συγκεντρώσει και να παρουσιάσει τα πορίσματα της έως τώρα νεοελληνικής διαλεκτολογικής έρευνας, αποτελώντας μια επισκόπησή της, αφετέρου όμως να αποτελέσει την αφετηρία για καινούργιους επιστημονικούς προβληματισμούς, με βάση νεότερα δεδομένα και λαμβάνοντας υπόψη, επίσης, τη σύγχρονη γλωσσολογική θεωρία. Και το σημαντικό – αλλά ταυτόχρονα και το δύσκολο κατά τη σύνταξη και την προετοιμασία του – είναι ότι, εκτός από το ότι λαμβάνει υπόψη και υλικό που συλλέχθηκε πρόσφατα – αποτελεί σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα σύγχρονης, και συχνά διαφορετικής, ανάλυσης των ήδη γνωστών διαλεκτικών δεδομένων. Το επιχειρούμενο αποτέλεσμα αποτελεί τελικά συνδυασμό της συγχρονικής ανάλυσης και της διαχρονικής ερμηνείας, έναν συνδυασμό που – ας μου επιτραπεί να το πω – όχι μόνο δεν είναι πάντοτε αυτονόητος αλλά συχνά πολεμήθηκε υπέρ μιας καθαρά είτε συγχρονικής είτε διαχρονικής ανάλυσης.

Η διάρθρωση του έργου προκύπτει, σε μεγάλο βαθμό, από αυτούς τους στόχους. Προβλέπεται δίτομο, με τον πρώτο τόμο να αποτελεί μια εκτενή Εισαγωγή και τον δεύτερο να εξετάζει αναλυτικά τις επιμέρους διαλέκτους και τα ιδιώματα. Ο δεύτερος τόμος θα κυκλοφορήσει πρώτος, βρίσκεται πλέον στην τελική ευθεία για την ολοκλήρωσή του και σε αυτόν συμμετέχουν δεκαέξι Έλληνες και ξένοι συγγραφείς. Περιλαμβάνει μονογραφίες έκτασης περίπου 80 σελίδων η καθεμιά για την ποντιακή, την κραιοαζοφική, την καππαδοκική, τα υπόλοιπα μικρασιατικά ιδιώματα, την κυπριακή, την τσακωνική, την πελοποννησιακή, τη μανιάτικη, τη μεγαροκουμιάτικη, την κρητική, την επτανησιακή, τη δωδεκανησιακή, την κυκλαδίτικη, την κατωιταλική και τα βόρεια ιδιώματα, ενώ υπάρχουν και ξεχωριστές μικρότερης έκτασης συμβολές, π.χ. για τα ιδιώματα της Χίου.

Κάθε συμβολή ξεκινάει με την περιγραφή του γεωγραφικού και του ιστορικού πλαισίου εντός των οποίων αναπτύχθηκε κάθε διάλεκτος, και στη συνέχεια παρέχει μια επισκόπησή της ως τώρα σχετικής έρευνας. Όσον αφορά τα γενικά χαρακτηριστικά κάθε διαλέκτου, επιλέγονται 25 βασικά φωνητικά, μορφολογικά, συντακτικά και λεξιλογικά ισόγλωσσα, με τα οποία επιχειρείται η ταξινόμηση και η τοποθέτηση των ιδιωμάτων στον διαλεκτικό χώρο. Ακολουθούν ειδικότερα χαρακτηριστικά κάθε διαλέκτου, αναφορές στις παλαιότερες γνωστές μορφές της και στη συνέχεια δίνεται μια εικόνα της – πάντοτε υπαρκτής – ενδοδιαλεκτικής διαφοροποίησης.

Η συστηματική περιγραφή που ακολουθεί ξεκινάει από τη φωνητική και τη φωνολογία, περνάει στη μορφολογία, στη σύνταξη, στο λεξιλόγιο, στη φρασεολογία, στην παραγωγή και στη σύνθεση, στις σχέσεις με άλλες διαλέκτους, και ολοκληρώνεται με την επισκόπησή της σημερινής κατάστασης του ιδιώματος. Ύστερα από μια σύντομη αναφορά στην πιθανή σύγχρονη παραγωγή γραπτού λόγου σε κάθε ιδίωμα, κάθε συμβολή ολοκληρώνεται με την παράθεση σχολιασμένων διαλεκτικών κειμένων και, βέβαια, της σχετικής βιβλιογραφίας.

Ο δεύτερος αυτός τόμος, που προβλέπεται να έχει έκταση 1.200 σελίδων, βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο της προετοιμασίας του, καθώς ολοκληρώνεται η φιλολογική του επιμέλεια, ενώ στο αρχικό στάδιο βρίσκεται η κατάρτιση των ευρετηρίων λέξεων και όρων. Απρόβλεπτες καθυστερήσεις, εν μέρει δικαιολογημένες με βάση την έκταση του εγχειρήματος, είχαν ως συνέπεια να υπερβούμε τις αρχικές προθεσμίες που είχαμε θέσει για την έκδοσή του, είμαστε όμως αισιόδοξοι για την ολοκλήρωση του εγχειρήματος και για την έκδοση του τόμου την επόμενη χρονιά. Ο πρώτος τόμος, αυτός της Εισαγωγής, αναμένεται να κυκλοφορήσει αργότερα. Θα περιέχει εκτενή ανάλυση των φαινομένων που παρουσιάζονται στον ελληνόφωνο διαλεκτικό χώρο, αφενός ιστορική και αφετέρου τυπολογική, και θα τον υπογράψει ο Χρ. Τζιτζιλής. Ειδικότερα, τα 25 χαρακτηριστικά βάσει των οποίων γίνεται η ταξινόμηση των νεοελληνικών διαλέκτων – και όχι μόνο αυτά – θα αναλύονται διεξοδικά και θα ερμηνεύονται ιστορικά.

Τα πράγματα όμως δεν σταματούν εδώ. Και βέβαια δεν θα σταματήσουν με την έκδοση του έργου. Ήδη αποφασίστηκε η έκδοση από το Ινστιτούτο του *Γλωσσικού*

άτλαντα της Δωδεκανήσου, και είναι η πρώτη φορά που ανακοινώνεται αυτό επίσημα, τον οποίο υπογράφει ο Κ. Μηνάς. Το ζητούμενο όμως δεν είναι μόνο οι εκδόσεις. Και αυτό γιατί η βασικότερη πτυχή κάθε επιστημονικής δραστηριότητας είναι η έρευνα. Εν μέρει λοιπόν βάσει του αρχικού σχεδιασμού, εν μέρει όμως και λόγω της συνεχούς αναθεώρησης των στόχων, και βέβαια σε συνδυασμό με τις ανάγκες ελέγχου, διόρθωσης και ομοιόμορφης παρουσίασης των ίδιων των συμβολών, και σύνταξης της Εισαγωγής, το Ινστιτούτο αισθάνθηκε ότι θα έπρεπε και θα μπορούσε να συμβάλει σε μια μονιμότερη ανάπτυξη των διαλεκτολογικών σπουδών και γενικά του επιστημονικού ενδιαφέροντος για τις νεοελληνικές διαλέκτους.

Ξεκινώντας σχεδόν από το μηδέν, συγκροτήθηκε σιγά σιγά μια αρκετά καλά ενημερωμένη διαλεκτολογική βιβλιοθήκη, η οποία αγγίζει τους 600 τίτλους και εμπλουτίζεται συνεχώς. Δημιουργήθηκε, επίσης, αρχείο άρθρων και ανατύπων, που σήμερα αριθμεί περίπου 3.200 καταχωρήσεις (σε ένα σύνολο 6.200, που αφορούν την ιστορία της ελληνικής). Και βέβαια συγκροτήθηκε ένα αρχείο με προφορικές καταγραφές από διάφορα μέρη του ελληνόφωνου χώρου, με έμφαση σε εκείνα από τα οποία η παλαιότερη έρευνα δεν είχε καταφέρει να συλλέξει αρκετά στοιχεία. Στο πλαίσιο αυτό οργανώθηκαν αποστολές σε διάφορες περιοχές, από την Τσακωνιά ως τη Βουλγαρία, για να αποκτηθεί νέο πρωτογενές υλικό, με αποτέλεσμα αυτή τη στιγμή στο Ίδρυμα να στεγάζονται 350 περίπου κασέτες. Το φωνητικό αυτό υλικό προς το παρόν δεν είναι προσπελάσιμο από άλλους ερευνητές, θα εξεταστεί όμως αργότερα η δυνατότητα περαιτέρω αξιοποίησής του.

Από την άλλη, ένας δεύτερος αλλά εξίσου σημαντικός – αν όχι σημαντικότερος – στόχος ήταν και είναι να δημιουργηθεί ένας μικρός πυρήνας ερευνητών που θα ασκηθούν στη μελέτη των διαλέκτων, θα αποκτήσουν τα εφόδια για τη μελέτη τους και τον προβληματισμό για τους σχετικούς τρόπους έρευνας. Ο πυρήνας αυτός άρχισε να συγκροτείται πριν από 7-8 χρόνια, ως τώρα έχουν περάσει από την εκπαίδευση αυτή 10 ερευνητές και μεταπτυχιακοί φοιτητές και σήμερα αριθμεί 6 μέλη που εργάζονται σε καθημερινή βάση. Το Ινστιτούτο προσπαθεί από αυτή την άποψη να εκπαιδεύσει νέους ανθρώπους και να δημιουργήσει μια ομάδα διαλεκτολόγων, οι οποίοι θα συνδυάζουν τις μεταπτυχιακές ή διδακτορικές σπουδές τους με μια χρήσιμη και εποικοδομητική εργασία.

Συνεχίζοντας, κυρίες και κύριοι, την παράδοση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, στον οποίο οι διαλεκτικές σπουδές οφείλουν πολλά, και όχι μόνο λόγω της *Ιστορικής εισαγωγής στη Νεοελληνική γραμματική της δημοτικής*, το Ινστιτούτο αποκτά, τόσο με την επικείμενη έκδοση του έργου με τον τίτλο *Νεοελληνικές διάλεκτοι* όσο και με τη δημιουργία υποδομών για τη συνέχιση της μελέτης τους, μια θέση ανάμεσα στα ελάχιστα ερευνητικά κέντρα που ασχολούνται με το ζήτημα αυτό και φιλοδοξεί αυτή τη θέση να τη βελτιώσει στο μέλλον.